

Svensk soldat

En studie i Försvarmaktens förändrade syn på den svenska
soldaten, från invasionsförsvar till insatsförsvar

(B-uppsats i Freds- & Konfliktvetenskap)

Dan Andrén
Martin Aringer

Abstract

The Swedish armed forces have undergone a fundamental change during the last 10-15 years. During the late 80's and early 90's the Swedish territorial defense was the major priority for the armed forces. A new focus of the armed forces was needed after the Cold War when the threat changed. The reorganization of the Swedish armed forces from an invasion-defense to a focus of peacekeeping is described in this essay. We outline how this change has affected the armed forces view on the Swedish soldier, thereby the essay's title: "Swedish Soldier".

The armed forces way of controlling the behavior of the soldier changed under the same period from hard discipline to a softer more encouraging approach when responsibility and initiative are promoted as good qualities. We analyzed this change through two editions of a military handbook given out to conscript soldiers in the year 1983 and 2005. Through these books we can follow the changing standards to which the armed forces hold its conscripts. We find strong evidence that this standards have changed from 1983 to 2005 and the change is dramatic as you will see in the following pages. Through this dramatic change in standards we now have a soldier in transformation.

Keywords: Försvarsmakten, soldat, svensk, förändring, insatsförsvar, invasionsförsvar internationella operationer, utlandsstyrkan, förändringsteori, agentteori,

Wordcount: 46 304

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	3
1.1. Syfte	3
1.2. Frågeställning	3
2. Teori	4
2.1. Lewins förändringsteori	4
2.2. Motiv till vald teori	5
2.3. Agentteorin.....	5
2.4. Motiv till vald teori	6
3. Metod	8
3.1. Komparativ analytisk metod	8
3.2. Analys av propagandatendenser	9
3.3. Abduktiv metod.....	9
3.3.1. Negativa och positiva egenskaper av valt ämne och teori	10
4. Den organisatoriska förändringen av försvarsmakten.....	11
4.1. Bakgrund till förändringen	11
4.2. Reformeringen.....	12
5. Komparativ studie av <i>Svensk soldat</i>	14
5.1. Svensk Soldat 1983	14
5.2. Svensk Soldat 2005	17
6. Analys.....	19
6.1. Resultat av komparativ analys.....	19
6.2. Soldaternas förutsättningar i det nya försvaret.....	20
7. Slutsats	23
8. Referenser.....	24
8.1. Litteratur.....	24
8.2. Artiklar och elektroniska källor.....	25

1. Inledning

1.1. Syfte

Den svenska försvarsmakten har genomgått en radikal förändring under 90-talet fram till idag. Denna förändring består i en övergång från att vara ett invasionsförsvar till ett mer användbart och flexibelt insatsförsvar. Dessa förändringar har inte bara inneburit en förändring för organisationen i sig utan även för den svenska soldaten. Det är soldaten och sjömannen som är de verktyg som försvaret har att tillgå. Det är soldaterna som utför de uppgifter som militären åläggs och dessa uppgifter har förändrats i och med försvarets nya inriktning. Vi vill ta reda på hur förändringen som Försvarsmakten genomgått har gått till, vad den består av, vilka effekter har den fått. Detta vill vi svara på för att kunna visa på bakgrunden till den svenska soldatens förändrade roll. Kraven på soldaten, dess uppgifter, rättigheter och skyldigheter har förändrats från 80- och 90-talets invasionsförsvar till dagens insatsförsvar. Vi söker svaret på hur dessa förändringar har påverkat gräsrotsnivån, samt vilka effekter har de fått på soldatens roll. Vi har valt denna inriktning på ämnet eftersom vi anser att det finns en stor lucka inom freds- och konfliktforskningen. Denna lucka består av en brist på forskning för gräsrotsperspektivet inom konflikter. Det finns mycket material kring hur civilbefolkning tar skada av konflikter men väldigt lite om hur soldaterna påverkas¹. Då båda författarna till uppsatsen har erfarenheter av svenska militära insatser har vi ytterligare uppmärksammat denna brist inom forskningen

1.2. Frågeställning

Vår frågeställning är att vi vill studera soldaten utifrån Försvarsledningens perspektiv. Hur har soldatens funktion förändrats över tiden från invasionsförsvaret, med de organisatoriska förändringar som har skett, till det moderna insatsförsvaret. Vi vill ta reda på hur Försvarsmakten förhåller sig gentemot individerna inom organisationen, alltså soldaterna. På vilka sätt försöker Försvarsmakten styra soldaters beteende så att de skall arbeta mot de mål och enligt de värderingar som av Försvarsmakten anses önskvärda.

¹ Med soldat menar vi de individer som har de lägsta positionerna inom Försvarsmakten och inte är utbildade officerare. Dessa kan vara både marksoldater och sjömän med både stridande och icke-stridande uppgifter.

2. Teori

Under arbetet med denna uppsats så har vi använt oss av två olika teorier vid analysen av vårt empiriska material. Följande avsnitt förklarar dessa teoriers innebörd samt innefattar en argumentation till varför vi har valt just dessa teorier.

2.1. Lewins förändringsteori

Då ett av syftena med denna uppsats är att beskriva det förändringsförlopp som den svenska Försvarsmakten genomgått. I framställningen av detta har använt Lewins teori om förändringar och förändringsarbete som teoretiskt ramverk. Förändringsteorin behandlar förändringar inom organisationer och företag samt den politiska arenan. Huvuddragen i Lewins teori om processer inom förändringar består i vad Lewin benämner som ”unfreezing-moving-refreezing-modellen” (upptining-rörelse-återfrysning) Dessa delar beskriver de tre faser som en förändring omfattar.² Vi kommer att använda oss av den svenska översättningen i vår uppsats.

Den första fasen: Upptining innebär att en organisation eller ett företag uppnår en förståelse om att dess organisation och förmåga inte längre överensstämmer med de krav som ställs på dem eller om deras marknad har förändrats. Att de inte längre överensstämmer med varandra kan vara en produkt av åtskilliga faktorer. Det kan vara ett resultat av teknisk utveckling, nystiftade lagar eller nya trender.³

Den andra fasen: Rörelse innebär att man analyserar vilka organisatoriska förändringar som är önskvärda för att man åter skall nå upp till de krav som ställs. Detta görs ofta genom att man granskar sig själv och ställer självkritiska frågor. Några exempel på dessa självkritiska frågor kan vara: vilka är våra förmågor i nuläget och vilka förmågor vill vi ha? Vilka krav är vi organiserade för och vilka nya krav måste vi anpassa oss till? Det är även under fas två som den faktiska förändringen och omstruktureringen genomförs för att återigen få rätt balans mellan uppgift och förmåga eller krav och kompetens.⁴

Den tredje och sista fasen: Återfrysning är den status av korrekt utformning organisationen fått genom förändringens genomförande. Man möter nu de nya krav som ställts på organisationen och det gäller nu att förankra den nya organisationen. Med

² Christensen, Teresa-Christensen, Martin. *The Implementation of a Guideline*. 2007 . s .236

³ Ibid. s .239

⁴ Ibid. s .239

förankring menar vi att man har förändrat alla avdelningar inom organisationen samt alla aspekter av den. En förändring är inte effektiv och total om den bara förändrar organisationens struktur man måste också förändra sitt tanke- och arbetssätt. Detta kan vara förändringar bl.a. inom utbildningssektorn, rekrytering och ekonomiska system.⁵

2.2. Motiv till vald teori

Vi har valt att applicera denna teori på det svenska försvarets förändring eftersom Försvarmakten på många sätt liknar ett civilt företag eller en organisation. Det ställs krav på försvarmakten att hela tiden, att under alla årets dagar, dygnet runt vara beredd att försvara Sverige mot ett utomstående väpnat angrepp men även att genomföra internationella insatser. De krav som ställdes på försvaret under 1980- och 90-talet grundades på det Kalla Krigets krigsscenarioer med enorma luft och sjölandsättningar på svenskt territorium. I samband med Sovjetunionens fall föll också de ”krav” som ställdes på det svenska försvaret. Omvärlden förändrades, nya säkerhetshot identifierades och dessa överensstämde inte med de förmågor som Försvarmakten besatt. En förändring av Sveriges väpnade förmåga krävdes för att möta dessa hot.

2.3. Agentteorin

Inom Agentteorin, som främst är en teori inom ekonomisk forskning, behandlas relationer mellan en beställare Principalen och den som utför beställningen Agenten. Relationen mellan en principal och en agent kan ta många olika former.⁶ Ett exempel kan vara en patient (principal) och en läkare (agent).⁷ Alltså en som vill ha ett arbete eller en tjänst utförd samt en som skall utföra den. I vårt fall är Försvarmakten principalen och den svenska soldaten är agenten.

Utifrån vilka beställaren och utföraren är så står de i olika relation till varandra. Agenten kan vara kraftigt beroende av principalen eller tvärtom. Beroende på läget relationen står i kan olika mönster utläsas. Agentteorin hjälper till att förstå karaktären på relationer mellan grupper inom verksamhetens hierarki, relationer mellan individer samt varför relationerna ser ut som de gör.⁸

En central fråga inom relationen mellan principal och agent är att man som principal inte kan vara säker på att agenten handlar utefter ens intressen och önskemål och inte

⁵ Christensen, Teresa-Christensen, Martin. *The Implementation of a Guideline*. 2007 . s .241

⁶ Nygaard, Claus (red), Bengtsson, Lars. *Strategizing- en kontextuell organisationsteori*. 2002. s. 80

⁷ Ibid. s. 80

⁸ Ibid. s. 79, 80

har egna intressen eller en egen agenda⁹. Detta skapar en central fråga inom agentteorin: Hur skall Principalen tillförsäkra sig att Agenten arbetar i hans intresse?¹⁰ Nygaard och Bengtsson beskriver i boken *Strategizing* ett antal förutsättningar som parterna bör vara medvetna om för att en relation skall bli lyckad.

Det första är att parterna är nyttomaximerande. Detta innebär att båda vill få ut så mycket som möjligt av relationen genom så liten egen ansträngning som möjligt. För agenten kan detta innebära så liten arbetsinsats som möjligt och för principalen en så låg ekonomisk ersättning som möjligt.¹¹

Det andra är att agenten antas vara opportunistisk, dvs. att agenten tar varje möjlighet som ger för att berika sig själv¹². Det kan vara genom stöld, lögner, plundring osv. För att principalen skall försäkra sig om att få sin vilja utförd kan riktlinjer och kontrakt användas för att förbjuda sådana företeelser.¹³

Det sista exemplet vi valt att ta upp är att man inom teorin antar att agenten är riskovillig. Om en riskovillig individ utsätts för en risk ökar så hans/hennes krav på en större belöning för att utföra principalens uppgift. En risk behöver inte betyda hot om fysisk skada utan kan även vara ekonomiska och sociala risker. Detta innebär ett problem för principalen då en större belöning måste ges till en riskovillig individ än en som är riskneutral eller en risktagare.¹⁴

Detta gör att problem kan växa fram under ett kontrakts löptid om riskerna plötsligt förändras. Agentens villighet att utföra uppdraget kan förändras och detta försvagar principalens position i relationen mellan dem.

2.4. Motiv till vald teori

Agentteorin ger oss starka analysramar för vårt ämne då applicerbarheten är mycket god. Relationen mellan Försvarsmakten och dess soldater är ett gott exempel på en relation mellan en principal och en agent. Inom försvaret finns det flera nivåer av principal-agent-relationer där en agent är principal till nivån under sig. Denna kedja av relationer får inget utrymme i teorin, men vi ser inga tecken på att teorin inte skulle vara applicerbar i flerdimensionella relationer.

⁹ Nygaard, Claus (red), Bengtsson, Lars. *Strategizing- en kontextuell organisationsteori*. 2002. s. 81

¹⁰ Ibid. s. 81-82

¹¹ Ibid. s. 82-83

¹² Hodge, Billy J. *Organization Theory- a strategic approach*. 2003. s. 224

¹³ Nygaard, Claus (red), Bengtsson, Lars.. s. 83

¹⁴ Ibid. s. 84

För att kunna styra att soldaterna handlar i Försvarmaktens anda och intressen styr man dem i ”rätt” riktning genom de utbildningar man ger dem, men även genom de krav man ställer.

Situationen förändras hela tiden för agenten. Är han eller hon en bristvara eller en överflödsvara? Detta styr agentens status för principalen och ger därigenom större eller mindre förutsättningar för soldatens eget inflytande i sitt uppdrag. Dessa relationer reflekterar vilken roll soldaten får för Försvarmakten. Vi valde denna teori för att den går att knyta an till de förändringar som Försvarmakten har genomfört i fråga om att styra sina soldater i ”rätt” riktning så att de uppfyller de krav som ställs och har en moralisk inställning som överensstämmer med försvarets. Teorin och den ”rätta riktningen” kommer att appliceras på de handböcker som försvaret ger sina värnpliktiga, samt analyseras ur aspekten hur principalen försöker styra agenten.

3. Metod

Genom brist på relevant material inom vårt frågeställningsområde så har vi valt ett uppifrån och ner- perspektiv när vi skall beskriva vårt ämne. Även tidsramarna för uppsatsen har bidragit till detta. För att kunna få ett perspektiv nerifrån och upp genom hierarkin så hade vi varit tvungna att skapa egen empiri genom intervjuer. Detta hade givetvis varit mycket intressant men det fanns inte tid till detta.

Som del i uppsatsen kommer vi att illustrera försvarets egenuppfattning om soldatens roll samt hur försvaret försöker styra soldaten. Detta genom att genomföra en komparativ studie av två utgåvor av militärens handbok *Svensk Soldat*. Denna bok beskriver försvarets krav på en svensk soldat, vad/vem en svensk soldat är men även vad det svenska försvaret står för. Den ena versionen gavs ut 1983 och det andra analysobjektet gavs ut 2005. Dessa två årtal ligger på varsin sida om försvarets förändring i tiden, detta ger oss en återspeglning hur den svenska soldaten har förändrats.

3.1. Komparativ analytisk metod

I analysen av handböckerna har vi använt en komparativ analytisk/propagandistisk metod. Komparativ analytisk metod innebär att man analyserar och jämför två källor med varandra, i vårt fall handböckerna. Man arbetar utefter ett antal frågeställningar inom denna metod. Exempel på dessa kan vara följande:

- Hur skiljer sig budskapet
- Skiljer sig texternas syfte
- Skiljer sig språkbruket och stilarna åt
- Vilka avsnitt eller ämnen ges störst utrymme i texten
- Vilka avsnitt eller ämnen lyfts fram som extra viktiga

Givetvis skiljer sig fokus på de olika delarna beroende på vilken frågeställning man har samt vilket svar man söker.

Oavsätt vilka delar av texterna man väljer att lyfta fram så är det gemensamma för alla former av genomföranden att man vill jämföra likheter och skillnader mellan olika texter.¹⁵

¹⁵ Hellspong, Lennart. *Metoder för brukstextanalys*. 2001. s. 78-81

3.2. Analys av propagandatendenser

Den propagandistiska delen av vår analysmetod innebär att vi analyserar propagandavärdet i texterna. Information klassas som propaganda när textförfattaren, konstnären eller talaren försöker att styra mottagarens agerande eller tänkande. Lennart Hellspång skriver om propaganda:

*”Kanske sker det bakom en mask av opartisk upplysning. Så kan en lärobok eller myndighetskrivelse få drag av propaganda när de vill fostra läsaren till en passande hållning”.*¹⁶

Man vill alltså genom texten övertyga läsaren eller betraktaren om att det budskap som ges är det önskvärda och den uppfattning som man bör rätta sig efter. Propaganda består enligt Lennart Hellspång av flera delar varav vi lyfter fram två. Det första är att man förenklar budskapet så att det skall bli lätt att förstå. Man förstärker de delar eller budskap som man lägger vikt vid och tonar ner de avsnitt eller ord som väcker kritik eller oro. Den andra delen är förklädnad. Detta innebär att man aktivt försöker att dölja de fakta som man inte vill skall nå läsaren.¹⁷

Även om Försvarsmaktens handbok *Svensk Soldat* inte har syftet att vara en propagandatext så finner vi det intressant att införa en analys av texterna genom en propagandistisk synvinkel. Detta för att beskriva de drag av propaganda i texterna som beskriver den svenska soldatens uppgifter, rättigheter och skyldigheter.

3.4. Abduktiv metod

De existerande negativa aspekterna med vårt genomförande av uppsatsen är att vi har använt en abduktiv metod.¹⁸ Denna metod använde vi oss av pga. en som vi upplevde det, brist på relevant material. Om vi valt en annan metod där vi först valde teori och sedan sökte efter material så hade materialinsamlingen blivit avsevärt svårare då faktamaterial på vårt område med fokus på soldaterna är ytterst begränsad, vilket är grunden till vår uppsats syfte. Vi fick istället utgå från det material vi fann kring ämnet för att sedan formulera en frågeställning som empirin kunde ge svar på.

¹⁶ Hellspång, Lennart. *Metoder för brukstextanalys*. 2001. s. 125

¹⁷ Ibid. s. 126

¹⁸ Teorell, Jan- Svensson, Torsten. *Att fråga och att svara*. 2007. s. 51-53

Vi hade en idé eller möjlig frågeställning vid starten av arbetet med uppsatsen till vilken vi senare sökte material. Det var materialet som blev styrande för frågeställningens kommande utformning.

3.4.1. Negativa och positiva egenskaper av valt ämne och teori

Då vi bara analyserar den svenska soldaten och inte soldater i allmänhet så är generaliserbarheten för våra slutsatser låg. Vårt smala ämne gör att det blir svårt att använda våra resultat om den svenska soldaten på t.ex. norska soldater då förutsättningarna är olika. Generaliserbarhet mäts i hur pass anpassningsbar vår teori och metod är till andra ämnen eller andra analysobjekt.¹⁹

Dock är reliabiliteten hög genom det valda materialet. Då allt bearbetat textmaterial kommer ifrån analysobjektet själv dvs. Försvarsmakten och Försvarshögskolan. Även det faktum att materialet kommer ifrån en statlig myndighet bör tillföra ökad reliabilitet. Reliabilitet avser materialets grad av äkthet. En förstahandskälla har hög äkthet och en tredjehandskälla har en lägre grad av äkthet och därigenom lägre reliabilitet. En fördel med det material vi valt är att det är öppna tryckta källor som är tillgängliga för alla vilket gör det lätt för andra att granska och ompröva våra resultat genom forskning på samma material. Därför är reliabiliteten hög.²⁰

Vi som uppsatsförfattare är även färgade av egna erfarenheter av att vara soldater. Vi har båda två tjänstgjort i ett flertal internationella operationer vilket kan ge positiva effekter i form av annorlunda infallsvinklar på ämnet än andra författare. Men det kan även generera partiskhet samt omedvetet bidra till subjektiva bedömningar av empirins värde utifrån våra erfarenheter.

¹⁹ Teorell, Jan- Svensson, Torsten. *Att fråga och att svara*. 2007. s. 68

²⁰ Ibid. s. 59

4. Den organisatoriska förändringen av försvarsmakten

För att ge en beskrivning av de händelser som har format omställningen mellan åren i vår studie ska vi ge en kortare bakgrundsbeskrivning av de organisatoriska förändringar som har skett inom försvarsmakten.

4.1. Bakgrund till förändringen

Under den andra halvan av 1900-talet har Sverige haft ett försvar som varit inriktat på att möta hotet från en fiende. Och under 1980-talet var den svenska försvarsmakten ett försvar som var konstruerat för att möta det hot som funnits i den bipolära världsordningen som uppstod efter andra världskriget. Hotet emot Sverige ansågs främst att komma ifrån Ryssland och det svenska försvaret var konstruerat för detta ensidiga hot.²¹ Detta ensidiga och klara hot gjorde att försvaret var väldigt specialiserat och andra hot som fanns undanträngdes pga. av fokuseringen på Sovjetunionen.

Efter Sovjetunionen och Warszawapaktens kollaps förändrades hotbilden. Öst var inte längre den självklara fienden utan andra hotbilder som var oklara och mångfacetterade började framträda.²² I och med detta systemskifte hade invasionshotet försvunnit, det som legat till grund för hur den svenska och även andra försvarsmakter organiserats.²³

De nya hoten som uppstod, eller som hade tryckts undan av det större invasionshotet, var av en mer internationell karaktär. De kom att kräva ett större samarbete mellan stater för att effektivt kunna skydda sig. Terrorism och internationell brottslighet är några företeelser som framträtt som allt allvarligare.

I och med detta paradigmskifte var Sverige och de andra europeiska försvarsmakterna till viss del oanvändbara för att skydda landets gränser och möta framtidens hot i globaliseringens spår. Detta innebar också att det ekonomiska svängrummet som funnits när invasionshotet fanns hade försvunnit och politiska krav ställdes på att minska försvarsbudgeten.²⁴

Under 1990-talet fördes en diskussion om hur man skulle möta det förändrade säkerhetsläget och vilka risker som skulle tas i riskplaneringen. Mycket handlade om vad som skulle läggas

²¹ Haldén, Eva. *Den svåra konsten att reformerna från invasionsförsvar till insatsförsvar*. 2007. s. 35

²² Ibid. s. 35

²³ Ibid. s. 36

²⁴ Ibid. s. 38

ned och vilka uppgifter som försvaret skulle ha i framtiden. Men juli 2000 påbörjades reformeringen av försvaret samtidigt som det skars ned för att minska utgifterna.²⁵

Sett ur förändringsteorins synsätt är det här upptiningsfasen tar fart ordentligt eftersom beslutsfattarna har insett att det varit en trendförändring i säkerhetsläget och att det är dags att anpassa sig till den nya världsbilden.

4.2. Reformeringen

Vad reformeringen av försvarsmakten inneburit är egentligen en 180 graders vändning då ett insatsförsvar är en direkt motsats till invasionsförsvaret. Tanken är att gå från ett försvar som skulle vara passivt avskräckande till ett försvar som skulle användas aktivt. I och med detta behövs det förändringar i alla delar, system, regler och arrangemang eftersom dessa varit designade för invasionsförsvaret. Stora delar som t.ex. personalförsörjningssystem är svårföränderliga²⁶.

Det nya insatsförsvaret ska kunna användas aktivt och samverka med andra nationer i olika sammanställningar, exempelvis tillsammans med EU, Nato eller under FN. Dock kräver denna organisering en helt annan användbarhet och tillgänglighet än vad det gamla invasionsförsvaret hade. Målet för Försvarsmakten är att ha förband som klarar att ha beredskapstider från 10 dagar och uppåt. Tanken är att detta ska variera och att det ska vara behovsstyrt av vad som behövs för de internationella insatserna. Målsättningen med förvarets storlek är att Sverige ska kunna bemanna två större internationella insatser och tre mindre samtidigt.

Det stora problemet för Försvarsmakten är i stor del personalrelaterat eftersom personalförsörjnings systemet fortfarande är designat för att tillgodose ett invasionsförsvars behov.²⁷ Svenska officerare fick inte inskrivet i sina kontrakt förrän 2003 att det i yrket ingick obligatorisk utlandstjänstgöring och då gällde det bara de som anställdes efter detta år. Bemanning av soldattjänsterna är annorlunda eftersom värnpliktslagen inte omfattar utlandstjänst utan allt måste ske på frivillig basis och soldaterna skriver på ett vanligt anställningskontrakt²⁸.

Internationell tjänst kräver också mer av soldaten i form av utbildning och erfarenhet för att öka deras kompetens. Detta eftersom de internationella insatserna kräver en högre grad av professionalism, vilken ska förenas med ett mindre rekryteringsunderlag vilket idag ska vara

²⁵ Haldén, Eva. *Den svåra konsten att reformerna från invasionsförsvaret till insatsförsvaret*. 2007. s. 40

²⁶ Ibid. s. 43

²⁷ Ibid. s. 47-48

²⁸ Ibid. s. 50

utifrån frivillig basis. De personer som tas ut för militärutbildning bör vara intresserade av internationell tjänst för att med de få som gör grundutbildningen ska kunna fylla alla de tjänster som finns inom utlandsstyrkan.

Den fas som Försvarsmakten befinner sig i idag är själva rörelsefasen där ledningen inte riktigt vet hur alla delar av systemet ska reformeras för att uppfylla de krav som de ställer på organisationen. Det pågår fortfarande ett utvecklingsarbete för att finna balansen mellan krav och förmåga inom organisationen. Den stora frågan är hur man ska kunna personalförsörja de stående förbanden i framtiden när värnplikten är avskaffad.

5. Komparativ studie av *Svensk soldat*

För att kunna beskriva förändringarna i agentteorins relationer mellan agenten och principalen, i vår uppsats *Svensk Soldat* så har självporträttering blivit en viktig aspekt i ämnet. Hur Försvarsmakten själva porträtterar den svenska soldatens uppgifter visar på hur principalens krav på agenten har förändrats. I ett led att beskriva den förändrade situationen för soldaten så har vi genomfört en jämförelse mellan två olika utgåvor av Försvarsmaktens soldathandbok ”Svensk soldat”. Detta för att påvisa försvarsmaktens egen agentsyn genom de handböcker de har gett ut till sina soldater under pågående värnpliktstjänstgöring. Under textanalysen så har vi arbetat med ett par frågeställningar i åtanke när vi granskat materialet. Exempel på dessa har varit följande: Hur är författarens inställning till soldaten, hur skall en soldat agera? Vilken ton är texten skriven med, är författaren överlägsen eller jämbördig? Vilka avsnitt ges störst utrymme och är därigenom viktigast och vilka ämnen ges mindre utrymme? Hur försöker författaren styra läsarens tankar och känslor genom text och bilder? Gemensamt för samtliga frågor är att vi genom dem har letat efter tecken på hur författaren (Försvarsmakten) försöker att styra soldatens agerande och tänkande i önskvärd riktning. Detta utefter agentteorin, om hur principalen skall gå tillväga för att säkerställa att agenten handlar i ens intresse, på rätt sätt och med rätt attityd.

5.1. *Svensk Soldat 1983*

Handboken gavs ut när det Kalla Kriget var som allra kallast. Denna säkerhetspolitiska situation återspeglas kraftfullt inom handbokens två pärmar.

Under avsnittet med rubriken ”Sveriges säkerhetspolitik” lyfts det mest troliga krigsscenario fram.²⁹ Nordens geografiskt strategiska fördelar består i att det är omgivet av fredliga grannar samt att supermakterna inte har särskilt mycket engagemang regionen.³⁰ Samtidigt har Sovjetunionen utökat sitt intresse på Kolahalvön samt att Östersjön är en viktig övningsplats för såväl Sovjetflottan som NATO:s flottstyrkor. Detta innebär att Sverige ligger mitt emellan två supermakter och dess allierade vilket kräver en stark försvarsmakt för att kunna hävda vår neutralitet och vårt territorium i händelse av krig.³¹

Det är just kriget som står i fokus i denna handbok. Det tredje kapitlet *Det svenska totalförsvaret* förklarar var totalförsvaret är samt vilka delar det består av. Alla vapenslag

²⁹ Överbefälhavaren. *Svensk Soldat*. 1983. s. 12-20

³⁰ Ibid. s. 12

³¹ Ibid. s. 14

inom försvaret samt dess förmågor beskrivs ingående, men även det *ekonomiska försvaret* och *civila försvarets* roller under kriget får stort utrymme i kapitlen. Handboken *Svensk Soldat* ger en bild av hur Sverige skall försvara sig mot ett angrepp ifrån Sovjet.

Beskrivningen av soldatens roll i detta försvar är mycket bristfällig då man håller sig på en mycket högre organisatorisk nivå. De delar av handboken som gäller soldaten och dess skyldigheter är avsevärt mindre än de delar som beskriver de olika former det kommande kriget kan ta sig.

Det är mycket tydligt att soldaten är ett verktyg för krigsmakten, inte ett verktyg som skall vara relativt självgående, utan ett verktyg som skall lyda sin chef.³² Det är tydligt både i det språk som används, i texterna och i de avsnitt som behandlar soldaten. Soldatens disciplin är ett område som ges stort fokus. Inte bara i form av lydnad gentemot sitt befäl utan på många områden. Disciplin i form av vård av sin materiel, sin klädsel osv.³³ Det är en väldigt onyanserad bild av soldatens uppgifter som ges, fortfarande med en tydlig hierarkisk underton då fokus ligger på det eventuella kriget och hur en ”väluppfostrad” soldat är. Väluppfostrad i den mening att soldaten följer de regler och föreskrifter som gäller.

Frågor gällande soldatens egna känslor är nästintill frånvarande. En soldat som deltar i strid kommer att utsättas för en oerhörd press och man kan därför föreställa sig att detta skall ges utrymme i handboken. Så är inte fallet utan snarare tvärtom. På sammanlagt fyra sidor sammanställs stridens inverkan på soldaten i sju punkter.³⁴ Dessa är: striden, faran, den fysiska ansträngningen, det ovissa, det oförutsedda, omsorg om de närmaste och slutligen väntan. Dessa sju punkter visar inte på vad man kan uppleva eller vad striden kan ge för fysiska och psykiska konsekvenser utan istället hur man skall styra konsekvenserna. Ett utdrag ur det textavsnitt som behandlar väntan.

”Under väntan däremot kan de psykiska spänningarna inte utan vidare avledas i verksamhet. De kan ge upphov till aggressioner och tvister mellan kamrater och mellan chefer och underlydande. Detta kan försvåra sammanhållningen och verka förödande på stridsmoralen. Därför krävs en fast ledning. Chefens samhörighet med gruppen och gruppssammanhållning är viktig”³⁵

³²Överbefälhavaren. *Svensk Soldat*. 1983. s. 90

³³Ibid. s. 91-102

³⁴Ibid. s. 83-86

³⁵Ibid. s. 86

Soldatens skyldigheter kan sammanfattas med ordet lydnad men hans/hennes rättigheter går inte att sammanfatta under ett ord. De rättigheter som anges i Svensk Soldat-1983 är inriktade på formella rättigheter som en svensk soldat har under sin värnplikt. Fortfarande på en strukturell nivå med ett ”så-här-gör-du-tänk” Man beskriver hur man gör för att sjukanmäla sig, begär permission, medinflytande genom värnpliktsrådet osv. fortfarande med en mycket svag koppling till soldaten själv.³⁶

Ur en propagandistisk synvinkel på ”Svensk Soldat-1983” så finns det tydliga tecken på att Försvarsmakten försöker styra soldatens tänkande i en viss riktning. Man poängterar genom alla textavsnitt att soldaten är den underordnade och att han/hon alltid skall lyda utan att ifrågasätta sin chef.³⁷ Det finns till exempel ingen beskrivning om hur man skall gå tillväga för att anmäla sin chef för t.ex. kränkningar osv. Det önskvärda beteendet hos soldaten är i fokus igenom hela handboken och de soldater som avviker ifrån detta kan bestraffas genom olika former av tvångsmedel så som kroppsbesiktning, arreststraff eller böter.

Något som speglar fiendebilden är de fotografier och illustrationer som binds till texterna. De bilder som illustrerar krigets verklighet är fotografier på amerikanska soldater ifrån Andra Världskriget och Vietnamkriget.³⁸ Det finns också en genomgående aggressiv underton i samtliga bilder. Det är stridsvagnar som framrycker i olika formationer, stridsflyg m.m. Till och med avsnittet som behandlar folkrätten och krigets lagar illustreras med bilder av våldsamma situationer. Sverige har haft trupper insatta i internationella operationer sedan 1950-talet men detta framgår inte i handboken *Svensk Soldat*. Sammanlagt finns det tio textrader samt en bild på detta område. Dessa rader säger att:

*”Sverige verkar för allmän avspänning och ökad internationell säkerhet. Detta gör vi bland annat inom FN. Vi vill aktivt hjälpa till att undanröja akuta konflikter och oroshärdar eller hålla dem under kontroll. Sverige arbetar också för att få till stånd fungerande internationella rättsregler för hur konflikter mellan stater skall lösas. Vårt bistånd till de fattiga länderna betingas i första hand av omsorg om människor som lider nöd. På sikt kan det också bli en grundläggande säkerhetspolitisk åtgärd”*³⁹

³⁶ Överbefälhavaren. *Svensk Soldat*. 1983. s. 120-133

³⁷ *Ibid.* s. 90

³⁸ *Ibid.* s. 83-86

³⁹ *Ibid.* s. 17

Trots att svenska soldater tjänstgjort utomlands under många år och på många olika platser i världen så visar detta mycket korta textavsnitt på vilken prioritet internationella insatser hade för det svenska försvaret 1983.

5.2. Svensk Soldat 2005

Hotbilden mot Sverige består inte längre i en fientlig invasion utan det har istället vuxit fram andra och nya typer av hot mot Sverige.⁴⁰ Dagens hot behöver inte vara militära utan kan bestå i långvariga elavbrott, atomolyckor, naturkatastrofer eller terrorattacker för att nämna några. För att möta dessa hot spelar vår beredskap och totalförsvaret en viktig roll.⁴¹

Hoten behöver inte heller vara riktade direkt mot Sverige. Det kan ske händelser på andra platser i världen som påverkar oss, därför är det viktigt att vi deltar i internationella operationer.⁴² Att genomgå värnpliktsutbildning i Sverige beskrivs som en förmån och en utmaning samt att många soldater med invandrarbakgrund lätt blir integrerade i det svenska samhället genom att göra värnplikten med andra svenskar. Att göra värnplikten innebär att soldaten får nya erfarenheter och minnen för livet. Utbildningen innebär en personlig utveckling på många områden. Man får ett förtroende för sig själv, sina egna gränser men även ett förtroende för Försvarmakten och de uppgifter de ställs inför.⁴³ Då värnplikt innebär att du tvingas till att samarbeta med olika individer med olika bakgrund så lär du dig att lyssna och förstå dem. Värnplikten beskrivs i handbokens version från 2005 som ett äventyr som är utvecklande för individen som ger unik erfarenhet från många nya situationer.

De soldategenskaper som enligt Försvarmakten är önskvärda kan sammanfattas med orden ansvar och lydnad. Soldaten skall känna ett personligt ansvar för sin materiel för ” *Gör du fel kan du själv eller en kamrat skadas* ”⁴⁴, ” *Skadad materiel kan bli livsfarlig materiel* ”⁴⁵ Soldaten skall lyda order ifrån sitt befäl, detta handlar om förtroende mot befälet och hans/hennes kompetens. Att inte lyda order kan utsätta soldatens kamrater för livsfara.

Om en soldat inte lyder order eller på något annat sätt bryter mot regler och föreskrifter så kan bestraffningar utmätas, dessa kan bestå av en varning, extratjänst eller ett löneavdrag beroende på överträdelsens art. Det är förbjudet att bestraffa kollektivt.⁴⁶

⁴⁰ Försvarmakten . *Svensk Soldat*. 2005. s. 19

⁴¹ Ibid. s. 19

⁴² Ibid. s. 33

⁴³ Ibid. s. 38

⁴⁴ Ibid. s. 85

⁴⁵ Ibid. s. 85

⁴⁶ Ibid. s. 90-91

Om soldaten i handboksversionen från 1983 beskrivs som ett verktyg så beskrivs soldaten i den senare versionen snarare som en tillgång. En tillgång som skall vårdas. I bokens tionde kapitel med rubriken *Trygghet och Omsorg* lyfts soldatens rättigheter och stöd fram genom flera punkter. Några exempel på dessa är personal och själavård, krisstöd och kamratstöd samt avlastningssamtal⁴⁷. Alla dessa funktioner är till för att soldaten skall må så bra som möjligt för att både trivas och i förlängningen kunna utföra sina uppgifter på bästa sätt. Dessa uppgifter innebär i värsta fall att i krigstid eller under fredsoperationer kunna delta aktivt i strid med fienden.

Krigets miljö beskrivs även i denna version under olika rubriker. Dessa är: Omsorg för de närmaste, värden och värderingar, kulturkrockar, förtroende, väntan, stress. Det finns även ett avsnitt som behandlar psykologisk krigföring. I dessa avsnitt vänder sig författaren direkt till soldaten om vad han eller hon kan komma att uppleva inte bara under striden utan under den övriga tiden i krigszonen.

Den senare upplagan av handboken lägger stor vikt på internationella operationer. Detta syns inte minst i de förord som skrivits av dåvarande överbefälhavaren General Håkan Syrén i *Svensk Soldat 2005*:

”En av Försvarmaktens viktigaste uppgifter är att bidra till internationella fredsfrämjande insatser”, ”Din utbildning kommer att ge dig den grund som behövs för att delta i internationella insatser”⁴⁸

Det finns en anknytning till de fredsfrämjande insatserna genom alla delar i handboken både genom texternas inriktningar samt de illustrationer som finns i handboken. Detta leder oss in på den propagandistiska delen av analysen.

⁴⁷ Försvarmakten . *Svensk Soldat. 2005. s. 109-113*

⁴⁸ Försvarmakten . *Svensk Soldat. 2005. Förord av ÖB General Håkan Syrén*

6. Analys

Under jämförelsen av handböckernas bild och textmaterial skapade vi en matris med kriterier skapade genom enligt Lennart Hellspongs kännetecken för propaganda. I propagandaanalysen använde vi vårt teoretiska ramverk för att ställa upp variabler för att skönja hur principal-agent-relationen upplevs. En variabel vi använde under bildanalyserna var förekomsten av bilder som illustrerade stridshandlingar eller beväpnade soldater, bilder av detta slag klassades som aggressiva.

6.1. Resultat av komparativ analys

Det är uppenbart att de kvalitéer som är önskvärda hos den moderna svenska soldaten är ansvar, moral, att vara ett föredöme samt att alltid följa krigets lagar. Handboken från 2005 innehåller dessutom sammanlagt 129 fotografier varav 48 av dem visar soldater i utlandstjänst. Bilderna är även på många sätt mer anpassade till de textämnen de behandlar. En majoritet av bilderna och illustrationerna i handboken har positiva motiv av t.ex. kamratskap. Men när boken behandlar svårare ämnen så som kriget och stridens verklighet så är bilderna mer gripande och ofta relativt hemska vilket återspeglar situationen korrekt. Om vi jämför de två handböckerna med varandra så är skillnaderna fler än likheterna.

Det finns en markant skillnad i fokus mellan handböckerna, den första är inriktad på försvaret av Sverige mot ett väpnat angrepp medans den senare är helt inriktad på internationella operationer och utlandstjänst. Utlandstjänsten nämndes på en enda sida i utgåva 1983⁴⁹ men ges ett mycket stort utrymme 2005. Detta tyder på ett drastiskt fokusskifte. Även de delar som behandlar värnplikt beskriver att utbildningen är designad för att förbereda soldaten inför en eventuell insats.

Utifrån agentteorins ramar så är soldaten i sig två helt olika idealtyper av individer mellan de olika versionerna. I den tidiga versionen porträtteras den svenska soldaten som en individ som vårdar sin tilldelade materiel ömt och han/hon lyder sin chef utan att blinka. Soldaten beskrivs som en liten kugge i det stora maskineriet. Denna kugges egen uppfattning och känslor om det som sker runt omkring honom/henne är irrelevanta och kuggen kan lätt bytas ut mot en annan. Just detta synsätt på soldaten som på många sätt beskriver en individ som inte är mer än en kropp i uniform som bär ett vapen mot fronten står i stark kontrast mot den senare versionen. I den senare versionen så är soldaten en viktig tillgång som skall vårdas. Förutom de militära kvalitéer som den senare soldaten har så är den moderna soldaten en tänkande soldat som är

⁴⁹ Överbefälhavaren. *Svensk Soldat. 1983. s 17.*

mera självgående. Han eller hon har mer kunskap om den omgivande situationen och är inte lika toppstyrd. Han/hon uppmuntras till att ta egna initiativ, respektera folkrätten, ta hänsyn till den lokala kulturen, civila och krigets lagar.⁵⁰ Den nya soldaten är i mångt och mycket en mycket mer tänkande och motiverad soldat. Detta visar på hur soldatens relation till arbetsgivaren har förändrats. Från att försvarsledningen varit i starkt maktöverläge så har soldaten blivit viktigare för försvaret och därigenom så har soldaten vunnit makt i principal-agent-relationen.

Stora skillnader finns även i framförandet av handböckernas budskap. 1983 så skrivs det på ett mycket auktoritärt och beordrande sätt mot läsaren med ord som du skall, du skall inte medans man i den senare har en mjukare retorik och talar istället till individen på ett mer motiverande och jämlikt sätt, ett nytt sätt att påverka. 2005 använde man fraser som att det är din uppgift, ditt ansvar. Man kan sammanfatta det i att den tidiga versionen är kontrollerande medans den senare är uppmuntrande och motiverande.

Även om skillnaderna är stora så finns det fortfarande delar av texterna som är gemensamma. Framförallt specifika ämnesområden är gemensamma. Ett av dessa är folkrätten som har ett eget kapitel, *krigets verklighet*⁵¹ och *regler under utbildningen* likaså.⁵² I den senare har det tillkommit flera kapitel av vikt som den tidiga saknar. Alla dessa delar handlar om soldatens rättigheter. Rätten till medinflytande och rätten att inte bli utsatt för kränkningar under sin tjänstgöring är två av de områden som tillkommit. Även begrepp så som kamratskap, ansvar och respekt för varandra är vanliga jämfört med den tidigare disciplin, plikt och lydnad.

6.2. Soldaternas förutsättningar i det nya försvaret

Genom det förändrade förhållandet mellan Försvaret som organisation och soldaten så har mer ansvar lagts på soldaten. Detta ansvar samt de ökade internationella åtagandena har enligt oss inneburit en professionalisering av soldaten. Detta innebär att det nu ställs nya krav på inryckande värnpliktiga som i framtiden skall bemanna de fredsoperationer Sverige deltar i. De ökade kraven innebär större påfrestningar på individen, påfrestningar som soldaten måste kunna hantera vare sig det gäller fysiskt, psykiskt eller intellektuellt. De mindre årskullarna av värnpliktiga borde innebära att mer lämpliga individer väljs ut ur antalet mönstrande⁵³. Då

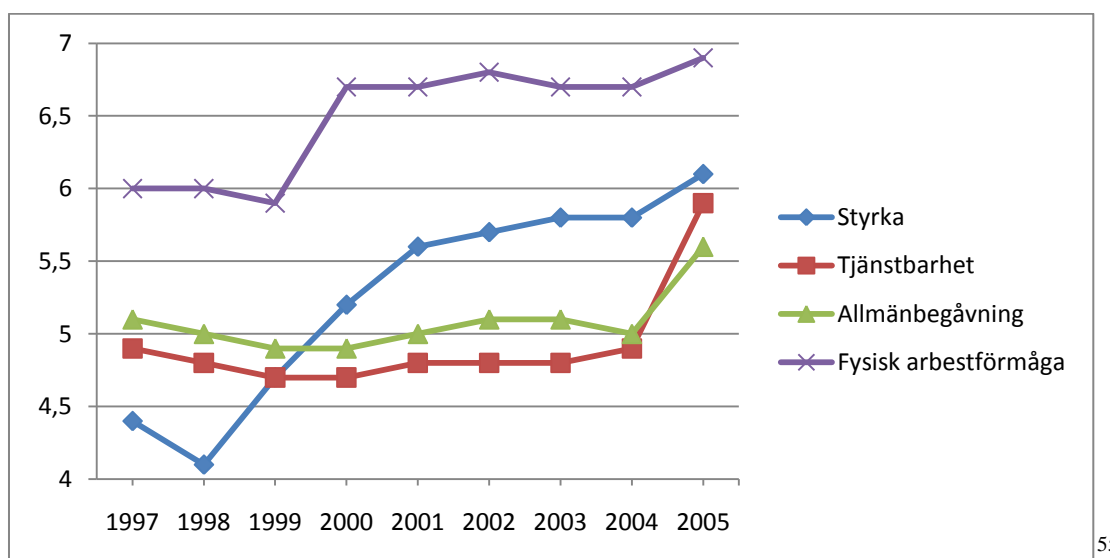
⁵⁰ Försvarsmakten . *Svensk Soldat*. 2005. s. 47-59

⁵¹ Ibid. s. 41- 44

⁵² Ibid. s. 77-99

⁵³ Mönstrande = Individer som kallas till mönstring vid Pliktverket. Mönstring är ett samlingsnamn för de tester som avgör lämplighet för värnpliktstjänstgöring inom Försvarsmakten.

internationella operationer har blivit Försvarsmaktens huvudinriktning så är viljan att tjänstgöra utomlands avgörande för att mönstrande skall bli inkallade till värnpliktstjänstgöring. Denna faktor av vilja borde innebära att man inte längre kan ta ut de individer med bäst testresultat av alla mönstrande, utan istället de bästa av dem som under mönstringen anger intresse för att tjänstgöra i utlandsstyrkan⁵⁴. Dessa grupper kan ha skillnader gällande lämplighet för tjänstgöring vilket kan innebära en öppning för framtida ”kvalitetsproblem” i våra internationella åtaganden.

Figur 6.1. Mönstringsstatistik

Den statistiska figuren ovan sammanställer data Pliktverket sammanställt i sina årsrapporter. I rapporterna presenteras medelvärden för alla mönstrande under det gångna året. Dessa medelvärden ligger till grund för vår figurs värden. Resultaten värderas på en skala från 1 till 9 där värdet 9 representerar ett maximalt resultat.

I takt med de ökade kraven och det minskade antalet soldater som genomför värnplikt så har detta inte inneburit en minskning av soldaternas önskvärda kvalitéer. Istället har den genomsnittliga soldaten blivit starkare och mer intelligent. Även en ökande tjänstbarhetsgrad, förmågan att tjänstgöra i mer krävande befattningar. En ökning finns likaså i fysisk arbetsförmåga. Denna statistik bygger på medelvärdet av alla testade, oavsett kön.

Många önskvärda egenskaper som en modern soldat bör ha enligt Försvarsmaktens handböcker testas inte. Till dessa hör god moral, personlig mognad och social kompetens,

⁵⁴ Utlandsstyrkan är den del av Försvarsmakten som arbetar med Sveriges deltagande i internationella operationer. Både på plats utomlands och med rekrytering samt stödfunktioner i Sverige.

⁵⁵ Pliktverkets årsrapporter. www.pliktverket.se. Pliktverket har till uppgift att testa mönstrande individers förmågor samt tilldela dem befattningar vid försvarets olika förband. (se under referenser)

alltså egenskaper som inte går att kontrollera under de tester Pliktverket genomför utan måste värderas under en längre tid. Något som inte görs i dagsläget. Detta innebär i förlängningen att individer tjänstgör inom Försvarmakten som kanske inte når upp till de sociala färdigheter som krävs för att vara en lämplig soldat.

7. Slutsats

Sett ur ett uppifrån och ned perspektiv kan vi dra slutsatsen att språkbruket från försvarsledningen gentemot sina underlydande soldater har förändrats i takt med att omvärlden har förändrats.

Utifrån detta har Försvarsmaktens ställning som principal förändrats till att ha en svagare maktställning mot sina agenter. Detta beror delvis på att det ökade internationella fokus som ålagts försvaret utifrån de nya hotbilder som uppstått efter Sovjetunionens kollaps och Kalla krigets slut.

I och med att det internationella arbetet bygger på frivillighet och inte på plikt kan man inte använda ett auktoritärt språkbruk som använts tidigare utan man måste använda ett annat språk i sin soldatmanual för att verka attraktivare som arbetsplats. Tidigare var det plikt att försvara landet men när det nu bygger på att folk ska söka själva, använder Försvarsledningen ett språkbruk som lyfter fram fördelarna för individen när de gör sin tjänst och vad som finns att vinna på att göra utlandstjänst. Man talar om utlandstjänst som utvecklande för individen genom unika erfarenheter och som en chans att få genomföra ett äventyr. Detta för att motivera och uppmuntra ett deltagande i internationella insatser. Försvarsmakten har också förändrats till en mer ”kännande” organisation. Kännande i den mening att man nu lägger stor vikt vid soldatens rättigheter men även på ett mer påtagligt sätt beskriver folkrätten och de civilas situation i en krissituation. En stor del av detta kännande är soldatens ökade värde som medarbetare i Försvarsmakten.

8. Referenser

8.1. Litteratur

Försvarmakten. 2005 *Svensk Soldat*.

Stockholm: Försvarmakten

Publicerad i samarbete med Sörman Information & Media AB

Haldén, Eva.2007.

Den svåra konsten att reformera- från invasionsförsvar till insatsförsvar.

Stockholm: Försvarshögskolan

Hellspong, Lennart. 2001.

Metoder för textanalys

Lund: Studentlitteratur

Hodge, Billy J-Anthony, William P-Gales, Lawrence. 2003.

Organization Theory- a strategic approach. 6:e utgåvan.

Upper Saddle River, New Jersey USA: Pearson Education, Inc.

Nygaard, Claus (red)- Bengtsson Lars.2002.

Strategizing – en kontextuell organisationsteori. 2:a utgåvan

Lund: Studentlitteratur

Originaltitel: *Strategizing- en kontekstuel virksomhedsteori.* 2001.

Fredriksberg, Danmark: Samfundslitteratur

Teorell, Jan- Svensson, Torsten.2007.

Att fråga och att svara- samhällsvetenskaplig metod.

Malmö: Liber AB

Överbefälhavaren. 1983. *Svensk Soldat*

Stockholm: Försvarmakten

Publicerad i samarbete med Försvarets läromedelscentral (FLC)

8.2. Artiklar och elektroniska källor.

Christensen, Teresa -Christensen, Martin.2007

”The implementation of a guideline of care for patients with a Sengtaken- Blakemore tube in situ in a general intensive care unit using transitional change theory”,
Intensive and Critical Care Nursing, 2007, vol 23, nr 4, s. 234-242

Haldén, Eva.2001 *”Försvaret och det vidgade säkerhetsbegreppet”*,

Försvarsberedningens skriftserie, nr 4.

Stockholm: Försvarsberedningen, Försvarsdepartementet

Tryck: Stockholm: Graphium Norstedts Tryckeri AB

Pliktverket.2009. Statistik

www.pliktverket.se. Tillgänglig: 2010-01-06

<http://www.pliktverket.se/sv/Statistik/>